

Papp Viktor

Jómódúak és nincstelenek?

*Az ügyvédség vagyoni differenciálódása a dualizmus kori
Budapesten**

„Ügyvédnél vagyoni viszonyaira vonatkozólag általában az vélelmezendő, hogy nyilvánvalólag jómódú, s így a bírósági költségek biztosítására óvadék tőle nem követelhető.”¹

Bár a mottóul választott idézet egy bécsi törvényszék által kiadott indokolásból származik, jól összegezi azt a hazánkban is jelen lévő sommás és sarkalatos álláspontot, amelyet egyaránt osztott a dualizmus kori bírósági állomány és a szélesebb publikum. A kijelentés ráadásul nemcsak általánosságban fogalmazta meg az ügyvédség jómódúságát, hanem azt valamiféle *a priori* jellemzőként társította a legnépesebb jogi hivatással. Az általános vélemény leglényegibb eleme, a „nyilvánvalólag jómódú” ügyvédség kérdése azonban egy sokkal összetettebb jelenség. Elsősorban azért, mert a dualizmus kori ügyvédek a létező összes fórumon a hivatásuk anyagi lehetőségeinek korlátozottságáról és az ügyvédi kar elszegényedéséről publikáltak. Az ügyvédi praxis megélhetést egyre kevésbé nyújtó jellege áthatotta az 1880-as, 1890-es évek jogi szaksajtójának diskurzusát, majd a századfordulótól kezdve szinte kizárólagossá vált a kérdés: szükséges-e korlátozni az ügyvédek létszámát a már praktizáló ügyvédek anyagi érdekeinek védelmében?²

Bár a „zárt szám” bevezetésére a korszakban nem került sor, az ügyvédek tisztában voltak azzal, hogy vagyoni helyzetük, bevételeik és forrásaik skálája szorosan összefügg a professzió általános megítélésével, illetve a kar létszámának alakulásával.³

Az ügyvédség vagyoni potenciálját illetően a létszámnövekedésre és a kereseti lehetőségek apadására visszavezető korabeli megfigyelés érhető tetten – a szaksajtóban megjelenő írásokon túl – a hivatásról szóló monográfiák, különnyomat-ként megjelenő írások oldalain is, így ezekre érdemes röviden kitérni. Az ügyvédeként megnyilatkozók közül Kun László egyedül maradt azon megállapításával,

* A tanulmány „A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban” című NKFIH 132 451 számú projekt keretében készült.

¹ [Sz. n.] 1894.

² A számokat tekintve jelentősnek volt mondható az ügyvédek létszámának növekedése a századfordulón: 1891-ben 4202, 1900-ban 4507, 1910-ben pedig 6743 ügyvéd volt Magyarországon, közülük 1891-ben 739 (17%), 1900-ban 1069 (23%), illetve 1910-ben 1707 (25%) fő praktizált Budapesten. Népszámlálás 1893, 1905, 1914.

³ Fischer 1871: 10–14.

miszerint az 1890-es évek közepéig nem volt kimutatható az ügyvédi kar kollektív lesüllyedése.⁴ A hivatásról ugyancsak monográfiát közlő Králik Lajos nyújtotta a kérdéskörrel a legárnyaltabb megközelítést 1903-ban. Az ügyvédként is aktívan praktizáló szerző felhívta a figyelmet a hivatáson belüli nagyfokú anyagi, jövedelmi különbségekre, s többször hangsúlyozta, hogy a módosabb ügyvédek nem klasszikus jogi tevékenységből, hanem egyéb utakon (házasság, gazdasági szerepvállalás, befektetések révén) szereztek vagyonukat.⁵ Míg Králik a kereskedelemre és az iparra vezette vissza a jómódú ügyvédek megjelenését, addig Balog Arnold ugyanekkor ezen szektorok – feltételezett – visszaesése miatt értekezett az ügyvédek anyagi helyzetének romlásáról.⁶

Szélesebb társadalmi kontextust szem előtt tartva szóltak a középosztályok, azon belül pedig az ügyvédi kar helyzetéről a nem ügyvédként tevékenykedő publicisták is. Amit Láng Lajos az 1880-as évek elején még kibontakozó folyamatként és általánosságban a középosztályra értelmezett (elszegényedés van kialakulóban),⁷ azt 1907-ben Pásztor Mihály már befejezettnek láttatta. Budapest társadalmának eladósodásáról írt kötetében a diplomás értelmiségi réteg elszegényedését tényként kezelte, az ügyvédek kapcsán pedig konkrétan nyomorról értekezett.⁸ Meglátása szerint, bár még van egy szűk, gazdagabb ügyvédi csoport, a 19. század legvégétől kezdve ez is veszített keresetéből. Szende Pálnak az 1910-es években kifejtett véleménye még tovább erősítette az eddig kialakult „lesüllyedő, elszegényedő” ügyvéd képét. A polgári radikális gondolkodó markánsan – és alig tartható módon – kettéválasztotta az ügyvédi kart, és mind a „feudális”, mind a „merkantil” típusú ügyvédek körében megkülönböztetett egy jómódú, felsőbb réteget, igaz, az elszegényedés és proletarizálódás elemeit szinte kizárólagosan a merkantil ügyvédekre vonatkoztatta.⁹ Szende érdemei közé tartozik ugyanakkor, hogy jól tapintott rá a felerősödő kapitalizálódás ügyvédi hivatásra gyakorolt jelentős hatására, melynek köszönhetően az ügyvédi foglalkozás kommercializálódott, és több ponton összekapcsolódott az üzleti-vállalkozói világ szereplőivel.¹⁰

Buday Dezső – ugyancsak az 1910-as években írt pamfletjében – foglalkozott a magyar középosztály helyzetével, megállapítva, hogy eme osztályt igazából a honorácior réteg fedi le, s ennek élén az ügyvédség áll. Buday is két tömbre bontotta az ügyvédi réteget, ám nála a származási szempont eltűnésével a vagyonosság és a keresetek szerepe még nagyobb hangsúlyt kapott az osztályhelyzet bemutatásánál.¹¹ A honorácior osztályokról publikáló szerző az ügyvédek vagyoni

⁴ Kun 1895: 377–378.

⁵ Králik 1903: I. 337–338, II. 30–31.

⁶ Balog 1903: 13, 21–22.

⁷ Láng 1881: 17.

⁸ Pásztor [1907]: 85.

⁹ Szende 1912: 36–43, 198.

¹⁰ Szende 1912: 41.

¹¹ A publicista szerint nálunk az ügyvédség kettéválását „az élet szinte humorosan megteremtette”, így alakult ki az „ünnepi- vagy dísz-ügyvéd és az ügynök-ügyvéd”. Míg előbbieket csak több tízezer koronás pereket vállalnak, a minisztériumokkal jó kapcsolatot folyamatosan fenntartva,

helyzetét illetően hangsúlyozta, hogy a fővárosi „ügynök-ügyvédek” nehéz körülmények között élnek (például még saját irodával sem rendelkeznek), a hivatás keretein belül a felemelkedést számukra egyedül az „ünnepi ügyvéddé” válás jelenthetné. Buday ugyanakkor választóvonalat húzott a budapesti és vidéki praktizálók közé, utóbbiak esetében „egyenletesebb” életnívót, vagyoni helyzetet feltételezett.¹²

Az előbb említett szerzők megállapításait figyelembe véve felmerül a kérdés, vajon mennyire volt vagyoni potenciáljában strukturált az ügyvédség, egyáltalán, milyen javak felett rendelkeztek a korszakban. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy az ügyvédek között kialakult és a 19. század második felében felgyorsult vagyoni differenciálódást több forrás segítségével bemutassam. Az értelmiségkutatások nyomán tudható, hogy ez a fajta rétegződés már a 18. század végén kibontakozott,¹³ s a kérdést még érdekesebbé teszi az idézett kortárs szemlélet az ügyvédek nehéz anyagi körülményeiről. Az ügyvédek differenciálódásának elemzéséhez – a jövedelmek és bevételek helyett – ezúttal kizárólag a vagyoni helyzetet veszem szemügyre. Először azt a kérdést vizsgálom, hogy vajon mekkora anyagi eszközök felett rendelkezhettek az ügyvédek, s ehhez két forráscsoportot választottam: a házassági szerződések döntő hányadában a fiatal, pályájuk elején járó alanyokról, életkörülményeikről „beszélnek”, míg a hagyatéki leltárak az idősebb ügyvédek vagyontételeiről tájékoztatnak. Ezáltal a szakmai előmenetelt és az élettapasztalatot illetően középhadat alkotó csoportról most nem, vagy alig szerezhetünk érdemi értesülést. Az egyenként válogatott források ráadásul a kutatást kizárólag a fővárosra, a budapesti ügyvédi kamara tagjaira korlátozzák.

AZ ÜGYVÉDSÉG VAGYONI HELYZETE – HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

A középosztályi rétegek meghatározó elemét alkotó ügyvédség társadalomtörténetére nemzetközi viszonylatban már több kutatás irányult. Elsősorban a professzió vagyoni potenciáljával és differenciálódásával, valamint az ügyvédek és az üzleti világ szereplőinek kapcsolódásával foglalkoztak a szerzők, ugyanakkor a bevételek és jövedelmek forrása kapcsán – részletes feltárások híján – nem alakult ki általánosan elfogadott nézőpont a szakirodalomban.¹⁴ A kutatások arra mutattak rá, hogy Angliában a 18. században vette kezdetét az üzleti élet és az ügyvédi professzió egymásrautaltsága,¹⁵ majd a folyamat a 19. század derekán tetőzött: ekkor vagyoni státusza és kapcsolatai révén már több neves ügyvéd sikerrel került be a nagypolgárság körébe. Bár a 19. század második felében az

addig az ügynök-ügyvédek vállalatok képviselőivel, cégbejegyzésekkel foglalkoznak. Buday 1916: 11–12.

¹² Buday 1916: 11–12.

¹³ Vörös 1975: 6–7.

¹⁴ Sugarman 1993: 263.

¹⁵ Sugarman 1993: 271–274.

ügyvédség száma és befolyása a középosztályon belül csökkent, a hivatáson belüli anyagi differenciálódás tovább erősödött.¹⁶

Néhány évtizedes késéssel, de annál jelentősebb intenzitással mutatkozott meg a német ügyvédek üzleti tevékenysége és kapcsolódása a vállalati szférához.¹⁷ A hivatás a 19. század derekán mind tekintélyét, mind anyagi lehetőségeit tekintve vonzónak számított, a bírák zöme nem véletlenül kívánt felvételt nyerni az ügyvédi kar tagjai közé. Habár ez a vonzerő a század végére csökkent, a német ügyvédek jövedelmi szempontból az átlagnál magasabb szinten álltak a társadalom egészén belül, ugyanakkor igen széles spektrumot fogtak át: a legszegényebbek kispolgári, a leggazdagabbak nagypolgári nívón éltek.¹⁸ Az átalakuló jogi rendszer és a növekvő gazdaság miatt bővülő munkaalkalmak révén az ügyvédség anyagi tekintetben egyre inkább differenciálódott, s a tendencia különösen a nagyvárosokban erősödött fel.¹⁹ Összességében a német ügyvédek, bár nem extravagáns, mégis bőséges jövedelemmel rendelkeztek, és bár az elithivatalnokok fizetését nem érték el, a szabad hivatások között ők kerestek a legjobban.²⁰

Jelentős kontrasztot mutatott ki a katalán ügyvédek jövedelmének elemzése, és bevételeik különböző foka természetesen kihatott az ügyvédi kar vagyoni helyzetére is: a barcelonai praktizálók vagyonaiban nagy szakadék mutatkozott, még ha a 19. század közepétől aktívan vállaltak is szerepet gazdasági társaságok alapításában, jegyzésében. Habár a kar tagjai befektetéseik révén kapcsolatba kerültek a vállalkozói-üzleti szféra képviselőivel, vagyoni potenciáljuk közelebb állt más értelmiségi foglalkozásokéhoz, így az orvosokéhoz, mint a kereskedő réteg emi-nens képviselőiéhez.²¹

A rövid nemzetközi szakirodalmi kitekintést összegezve megállapítható, hogy az ügyvédséget egyfelől vagyoni állása szerint a középosztály felsőbb rétegébe sorolják – még a kereskedők-vállalkozók alá, de már az orvosi hivatás fölé –, másfelől hangsúlyozzák a jövedelem szerinti strukturálódásukat, a kispolgáritól egészen a nagypolgári életszínvonalig terjedő spektrumon. Külön kiemelendő, hogy a szakirodalom hangsúlyozza, a 19. században kibontakozó és felerősödő kapitalizálódás és kommercializálódás eredményeképpen az ügyvédek jó kapcsolatokat építettek ki az üzleti szféra aktoraival. Az extrajövedelmek és jogi tanácsadói állások mellett legalább ilyen fontos lett az ügyvédek számára, hogy megjelenhettek a befektetői piacon, és investálhattak a különféle értékpapírokba, kötvényekbe, emellett, a nemzetközi szakirodalom szerint, előszeretettel fektettek be ingatlanokba – ez nagyvárosokban háztulajdont, míg vidéki környezetben inkább földbirtokot jelentett. A korábbi kutatások eredményei alapján korántsem igazolód-

¹⁶ Perkin 2002 [1989]: 62–64.

¹⁷ Kocka 1990: 68.

¹⁸ Siegrist 1996: 254–260.

¹⁹ Kocka 1990: 68.

²⁰ Jarausch 1990: 10–11.

²¹ Jacobson 2009: 183–184.

tak be az ügyvédek által hangoztatott korabeli félelmek, miszerint az ügyvédi kar jelentősen veszített anyagi potenciáljából, és az elszegényedés fenyegeti.

Annak ellenére, hogy a társadalmi helyzetet meghatározó egyik legfontosabb elem a vagyon,²² az ügyvédek ilyen irányú kutatása eleddig kevésbé keltette fel a hazai kutatók figyelmét.²³ Mindössze a pécsi ügyvédség helyzetéről készült elemzés, amely kimutatta, hogy általánosságban sikerült fenntartaniuk a középosztályi életmódot, anyagi potenciáljuk pedig a lakóingatlanok és a Pécs környéki földbirtokok, azon belül is a szőlőparcellák tulajdonlásán alapult.²⁴ A szerző összességében a város ügyvédségének jómódja mellett érvelt, az elszegényedő vagy csődbe jutott ügyvédekre kevés példát talált.

Kovács M. Mária az ügyvédi, orvosi és mérnöki foglalkozások dualizmus kori és két világháború közötti professzionalizációját bemutató kötetében megállapította, hogy a századforduló idején a fővárosi ügyvédek egy része (20%-a) nagyon magas, évi 8000 frt-os jövedelemmel rendelkezett.²⁵ Bár arról nem írt, hogy döntő többségük milyen bevételeket húzott praxisa után, Vörös Károly nyomán ismert, hogy a budapesti ügyvédek egy része igen magas adókat fizetett, és így került fel a virilislisták előkelő helyére.²⁶ Kovács M. hangsúlyozta továbbá az ügyvédek magas arányú ingatlanbirtoklását: adatai szerint 1900-ban a vizsgált társadalmi csoport egyharmadának volt földbirtoka, és közel felének „komoly” házingatlana.

HOZOMÁNYBÓL KÖZÖS VAGYON

Az ügyvédek vagyonának vizsgálatában az egyik forráscsoportot a házassági szerződések jelentik, melyekben a közjegyző feltüntette a feleség és családja által biztosított hozomány összegét.²⁷ Ezekből az összegekből pedig – a szükséges fenntartásokkal – következtethetünk a fővárosi ügyvédek vagyoni állapotára.

A házassági szerződések elemzése mind a néprajzkutatók, mind a történészek érdeklődését felkeltette már,²⁸ s bár a források szisztematikus kiértékelése még várat magára, annyi az eddigiekből körvonalazható, hogy szerződést általában polgári-nagypolgári státuszú felek kötöttek egymással. Ez biztosította egyrészt

²² Halmos–Klement 2006: 68.

²³ A szellemi szabadfoglalkozásúak között, ahova az ügyvédek is sorolhatjuk, Mazsu János végzett alaposabb feltárást. Tanulmányában a szellemi munkások anyagi viszonyait vizsgálta, kezdve földbirtokokhoz való viszonyukkal. Ennek nyomán tudható, hogy mindössze 1%-uknak volt 100 holdon felüli birtoka, de körülbelül egyhatedek rendelkezett 1–100 hold közötti parcellával. Nem mellékes az sem, hogy „viszonylag magas volt a földbirtokosok aránya a köztisztviselők, a közjegyzők és az ügyvédek között”. Mazsu 1980: 5.

²⁴ Vértési 2002.

²⁵ Kovács M. 2001: 44.

²⁶ Vörös 1966: 151; Vörös 1979: 113. Az ügyvédek adózott jövedelmére lásd még: Papp 2019.

²⁷ A közjegyzői iratok forrásértékéről: Sarusi Kiss 1998.

²⁸ A témakör legújabb összefoglalására: Szócsné Gazda 2015: 23–35.

a házasfelek vagyoni helyzetét, másrészt a szankcionáló passzusok beiktatásával a válást, jegybontást kívánták megelőzni, mint ahogy előre meghatározták az esetleges válás mindennemű költségét, kiadását is.²⁹ A forrás értékére nézve irányadó, hogy – legalábbis az 1870-es évek közepén – az összes házasságkötés 8-10%-ában kötöttek szerződést.³⁰

Az ügyvédek vagyoni helyzete után kutakodva a budapesti közjegyzők irataiból sikerült összegyűjtenem 266 olyan szerződést, melyeket ügyvédek és a feleségek kötöttek egymással 1875 és 1914 között.³¹ A házasságkötések Gyáni Gábor által felállított, három nagyobb típusa itt is kimutatható volt,³² de döntő többségben a patriarchális frigy dominált.³³ Ennek megfelelően az ügyvéd férj szabadon használhatta fel a felesége hozományát, a kelengye tulajdonjoga és használata viszont a házasság teljes időtartama alatt a feleséget illette meg.³⁴

A következőkben azt mutatom be, hogy a mintavételben szereplő fővárosi ügyvédek mekkora hozományra számíthattak a dualizmus korszakában. A hozomány minden bizonnyal döntő szerepet játszhatott akkor, amikor egy kezdő ügyvéd praxisának megindítására, vagy egy újraraházasodó praxisának kiterjesztésére készült. A férj a tőke hasznélvezőjeként és kezelőjeként könnyen hozzáférhetett az összeghez, befektethette irodai bútorzatba, az ügyvédi gyakorlathoz szükséges ingóságokba, pótolhatta munkadíj-követeléseit, fizethette az irodai segédszemélyzetet, ügyvédjelölteket, mint ahogy az ügyvédi tevékenységhez nem kapcsolódó tételekbe (ingatlan, értékpapír) is beruházhatott.³⁵ A hozomány tulajdonjogilag a feleséghez tartozott ugyan, de a férj széles jogkörrel rendelkezett felette. Például egészen addig nem tartozott senkinek elszámolással, amíg a feleség nem látta veszélyeztetve hozományát, sőt a hozományt biztosítékkul felkínálva még adósságot is felhalmozhatott.³⁶ A jog adta lehetőségek és a bevett gyakorlat miatt a házasulók ritkán fogalmaztak meg direkt módon a Bernhard Miksa szerző-

²⁹ Gyáni 1995: 15–18; Szócsné Gazda 2015: 35.

³⁰ Sarusi Kiss 1998: 54.

³¹ Ez az esetszám nem mondható reprezentatív mintavételnek, hiszen 1875-ben 708, 1900-ban 1233, míg 1914-ben már 2454 ügyvéd praktizált a fővárosban (Králik 1903: I. 261; Statisztikai évkönyv 1916: 332). A budapesti ügyvédség házasodási szokásainak, a hozomány mértékének alapos megbecsléséhez tehát több ezer házassági szerződés feldolgozása szükségeltetne, már amennyiben ezek rendelkezésre állnának.

³² Gyáni Gábor három típusba rendezte a házassági szerződéseket. Az értelmiségi „partnerházaság” ritkának számított a korszakban, ennek keretein belül a férj éves járadék formájában felelősséget vállalt házastársáért, aki a férjhez hasonlóan értelmiségi foglalkozást űzött, legalábbis a házasságkötésig. Elterjedtebb típus volt a „patriarchális frigy, kispolgári módon”, ezen szerződésben lényegében csak a hozomány értékét és a kelengye tárgyait írták fel, mivel a hitbér és a nótartási díj kötelezettségéről a törvény egyébként is rendelkezett. A tetemes vagyonnal rendelkező, kereső foglalkozást nem gyakorló feleségjelöltek házassági szerződéseiben a „nagy-polgári patriarchalizmus” formája jelent meg. Gyáni 1995: 13–18.

³³ Gyáni 1983.

³⁴ A kelengyék összeállításában a reklámok hatására bekövetkező változásról publikált F. Dózsa 1975.

³⁵ Hajós 1895.

³⁶ Jancsó 1887.

désében olvashatóhoz hasonló felhatalmazást: a feleség feljogosítja férjét, hogy „kézpénzhozományát törvényszerű rendeltetése mellett esetleg vállalati célokra is felhasználhassa”.³⁷

A feleségek által biztosított tőke mértéke számos tényezőtől függött, hiszen a hozomány mennyisége egyszerre jelölte a feleség családjának vagyoni és társadalmi állását, de – nehezen kimutatható módon – befolyással volt rá a gazdasági konjunktúra is.³⁸ Talán nem tévedünk, ha meghatározó jelentőséget tulajdonítunk a hozományi összegek megállapításában a feleségjelölt „kiházásítási piacon” betöltött helyzetének. Ez a tényező szorosan összekapcsolódott a leendő feleség életkorával, adottságaival, és persze szépségével, csinosságával, összefoglalóan „házassági kelendőségével”. Az összeg mértékére hathatott még a férjjelölt társadalmi helyzete³⁹ és a további kiházásítandó lánytestvérek száma is. Mindezeket a tényezőket figyelembe véve adódik a kérdés: mi derül ki a házassági szerződésekből a vagyoni helyzetet illetően, vajon mekkora hozományra számíthatott házasságkötésekor egy budapesti ügyvéd az elemzett minta alapján? (1. táblázat)

1. táblázat

Az ügyvéd férjekhez jutó hozományok összegének alakulása (1875–1914)

Hozomány összege koronában ⁴⁰	1875–1884	1885–1894	1895–1904	1905–1914	Összesen
50 000 alatt	30	65	50	26	171
50 001–100 000	3	22	14	14	53
100 001–150 000	0	1	2	1	4
150 001–200 000	1	1	5	5	12
200 000 felett	3	3	0	0	6
<i>Összesen</i>	<i>37</i>	<i>92</i>	<i>71</i>	<i>46</i>	<i>246⁴¹</i>

Forrás: BFL VII. Közjegyzői iratok – házassági szerződések. Saját adatbázis alapján.

A táblázatban tízéves bontásban láthatók az értékek, a rendkívül jelentősnek mondható, már nagypolgári életnívóhoz sorolható összeghatárt (100 000 K-t, vagyis 50 000 frt-t)⁴² kevesen érték el a vizsgált korszakban. E nagyobb tőkék mintabeli jelenléte még így is alkalmas volt arra, hogy felfelé mozdítsa el a hozományok összegének átlagát: az 1870-es évek közepétől a századfordulóig az évtized szerinti összesített átlag ugyanis 52 000 K körül alakult, majd az utolsó

³⁷ BFL VII.173.a. 1253. Házassági szerződés (Bernhard Miksa – Blum Elza), 1906. április 29.

³⁸ Szócsné Gazda 2015: 91.

³⁹ F. Dózsa 1975: 97.

⁴⁰ Az 1900 előtt keletkezett házassági szerződések értékeit az akkor forgalomban lévő fizetőeszközben, forintban tüntették fel, ezeket az összehasonlítás érdekében mindenhol átszámoltam koronára. Egy forint két koronának felelt meg.

⁴¹ A táblázatban 246 házassági szerződés hozományi értéke szerepel, mivel 20 esetben nem értekeztek annak összegéről, így ezeket nem tudtam felvenni az adatbázisba.

⁴² Nagypolgári házasságnál ezt az összeget hozza példaként Gyáni 1995: 18.

időkorre 65 000 K-ra ugrott. Az átlagérték ilyen mértékű emelkedése az utolsó évtizedre természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy az ügyvédek a századfordulótól kezdve jelentősen nagyobb hozományokra számíthattak. A szerződések száma és így a hozományok feltárható mértéke nem oszlik el egyenletesen, s könnyen előfordulhatott, hogy a véletlenszerű válogatás ellenére nagyobb értékű hozománnyal rendelkező szerződések kerültek kézbe az utolsó vizsgálati időkör esetében.

A kiugró, ritkább hozományi összegek, illetve a szerződések évtizedek szerinti egyenlőtlen eloszlásának torzító hatását küszöbölhetjük ki az értékek mediánjának megállapításával. E mutató szerint az 1875–1884 közötti periódusban a hozományok középértéke 20 000 K volt. A medián felőli közelítés – vagyis hogy a véges elemszámú és nagyság szerint rendezett sorban melyik érték helyezkedik el középen – arra mutat rá, hogy nem a századfordulón következett be nagyobb ugrás a hozományok összegében, hanem már az 1880-as évek végén, az 1890-es évek elején. Az értékszám ettől kezdve, 37 000 K-s értékről indulva folyamatosan és mérsékelt módon emelkedett, s az 1910-es években már 42 000 K-t tett ki.

A második időkör környékén kibontakozó és a századforduló elejéig tartó növekmény az átlag- és mediánértékek egymás mellé állításából is kimutatható (2. táblázat).

2. táblázat

A hozományi összegek (1875–1914) (Koronában)

	Átlagérték	Mediánérték	Szerződések száma (db)
1875–1884	52 054	20 000	37
1885–1894	52 836	37 500	92
1895–1904	53 986	40 000	71
1905–1914	65 521	42 500	46
<i>Egész korszak</i>	<i>56 000</i>	<i>40 000</i>	<i>246</i>

Forrás: BFL VII. Közjegyzői iratok – házassági szerződések. Saját adatbázis alapján.

Az első periódus mediánja ugyanis az átlag alig 40%-át érte el, ám a következő két szakaszban ez az arányszám már 70-75%-ot tett ki, hogy az utolsóban 65%-ban állapodjon meg. A mediánértékek tehát az 1880-as évek második, 1890-es évek első felében voltak legközelebb a hozományok átlagához. A két mutatót sajátosságaik miatt együtt érdemes kezelni, hiszen így kiküszöbölhető a nagypolgári hozományok felfelé deformáló hatása és az időköronként eltérő esetszám is. Mindezek alapján megállapítható tehát az ügyvédek házassági szerződéseibe foglalt hozományösszegek általános és mérsékelt léptékű növekedése.

Nehéz megbecsülni ugyanakkor, hogy mennyire és milyen módon tükröződik a hozományok nagyságában a férj társadalmi státusza. Nagy általánosságban elmondható, hogy az ügyvéd férjek pályafutásuk elején álltak. Ez onnan is tudható, hogy a Budapesti Ügyvédi Kamara által kiadott hivatalos tagnévsorok a századforduló után közölték a fővárosban praktizálók kamarai belépésének ide-

jét, ezen időpontok pedig összevethetők a házasságkötés idejével.⁴³ A feltárt 266 házassági szerződés közül 185 esetben sikerült azonosítani az ügyvéd kamarai felvételének évét. Ennek alapján a házasságkötések átlagban három és fél évvel követték a kamarai tagfelvételt. Bár az átlagértéket torzítják az újráházasodó ügyvédek adatai, akiknek többször például az első házasságkötésük ideje nem, csak a második ismert, az könnyen kijelenthető, hogy az adatbázisban szereplő budapesti ügyvédek háromnegyede a kamarai belépést követő öt éven belül házasságot kötött. A férjjelöltek jelentős része tehát fiatalabb, pályájának elején álló ügyvéd volt, akiknek minden bizonnyal nagy segítséget jelentett a hozomány összege és szabad felhasználása a karrier kibontakoztatásában.

A házassági szerződések a fentiek mellett néhol arra is rámutatnak, hogy milyen családba sikerült az ügyvédeknek beházasodni. Az örömapák társadalmi állása, foglalkozása alapján összességében 70 esetben következtethetünk az ügyvédfeleségek családjának társadalmi státuszára. Bár az adathalmaz nem tekinthető reprezentatívnak az összes házassági szerződésre nézve sem, hát még a fővárosi ügyvédekre általában, az mindenesetre jól kirajzolódik, hogy az apósok kétharmada az üzleti-vállalkozói életben volt érdekelt. Ezen belül is a legtöbben a kereskedő foglalkozást űzték, és széles spektrumot fedtek le: a közjegyzők megnevezése szerint megtalálhatók voltak közöttük termény- és magkereskedőktől kezdve bútorkereskedőkön át nagykereskedők is. Utóbbiak közül is kiemelkedett – vagyonát és társadalmi állását tekintve – a kőszegi születésű Saxlehner András, eredetileg posztókereskedő, a Buda környéki keserűvíz-források felfedezője és első tulajdonosa, a Hunyadi János keserűvíz forgalmazója.⁴⁴ A családjába beházasodó Melzer Lajos ügyvéd ugyanakkor nem kapott jelentős hozományt, hiszen a Saxlehner Emíliával 1881-ben kötött házasságakor a nagypolgári mértéktől jóval elmaradt a 10 000 frt értékű hozomány.⁴⁵

A kereskedő-bankárra példa Kohen Ignác Izidor, aki 1857-ben szerezte meg a terménykereskedésre feljogosító engedélyét, az 1860-as években pedig – pénzváltó tevékenysége mellett – minden bizonnyal dohánykereskedelemmel foglalkozott. A bankházat üzemeltető, 1869-ben pedig maga ellen csődnyitást kérő Kohen rendkívül széles kapcsolati hálózattal rendelkezett a pesti és – rokonai és iskolatársai révén – a bécsi kereskedővilágban.⁴⁶ Az 1876-ban felszámolást bejelentő Franco-

⁴³ Ügyvédi kamarai névsor 1876–1913. A belépés ideje természetesen nem minden esetben jelenti, hogy kezdő ügyvédről beszélünk, mindazonáltal az ügyvédjelöltek és az ügyvédek karrierjük korai szakaszában vándoroltak Budapestre, a vidéken hosszabb ideig praktizáltak fővárosba gravitálása kismértékűnek tekinthető.

⁴⁴ *Magyar Életrajzi Lexikon* 1982: 579.

⁴⁵ BFL VII.175. 0663. Házassági szerződés (Melzer Lajos – Saxlehner Emília), 1881. június 12. A frigy Melzer Lajos és Saxlehner Emília között nem sokáig állt fenn, Emília 1884-ben ugyanis már Boytha Józsefné néven szülte meg András nevű gyermekét. A 10 000 frt-os hozomány sorsa azonban nem ismert. Gyászjelentés (bethleni Boytha Józsefné sz. Saxlehner Emília), 1933. szeptember 1.; gyászjelentés (Dr. Boytha András Lajos), 1965. január.

⁴⁶ Kohen Ignác pályafutásáról és kapcsolatairól: Kövér 1986: 30–37; Kövér 1987.

Magyar Bank vezérigazgatójaként⁴⁷ Iricz Adolf ügyvéddel házasságot kötő Róza nevű leányának tisztességes, 25 000 forint összegű hozományt állított ki.⁴⁸

3-3 fővel voltak jelen a mintában a földbirtokos, illetve a magánzó, háztulajdonos apósok. Náluk számosabb kategóriát alkottak a szabadfoglalkozású értelmiségiek, akik között létszámban egyértelműen az ügyvédek domináltak a három orvos és egy mérnök (Zipernowsky Károly) mellett. Ilyen „ügyvédcsaládba” házasodott be 1898-ban Oláh Dezső, aki Stiller Mór budapesti ügyvéd és lapszerkesztő kisebbik lányát, Klárát jegyezte el és vette feleségül.⁴⁹ A pályája elején védőügyvédként, majd kereskedelmi jogászként működő Stiller mindkét lányának 20 000 forint-ban állapította meg a hozományösszegét.⁵⁰ Ennél nagyobb, 35 000 forint értékű jegyajándékot könyvelhetett el 1899-ben Hirschfeld Antal, aki bűnügyi védelemre szakosodott, és a tiszaszlári vérvádperben hírnevet szerző védőügyvéd, Friedmann Bernát lányát, Erzsébetet vezette oltárhoz.⁵¹

Az előző hozománynál valamivel kisebb értékűt (30 000 K-t) bocsátott Marianna lányának és férjének, Engel Aurélnak a rendelkezésére Mezei Sándor ügyvéd, aki valószínűsíthetően tetemesebb összeggel is reprezentálni tudta volna társadalmi státuszát, hiszen a házasságkötés idején, 1901-ben számos részvénytársaság igazgatósági és felügyelőbizottsági tisztségét foglalta el, így jelentős bevételeket és kiterjedt kapcsolati tőkét mondhatott magáénak.⁵² Engel számára a hozomány – ügyvédek között átlagos – mértékét minden bizonnyal kompenzálta Mezei Sándor befolyási potenciálja, hiszen a házasság révén létrejövő rokoni kapcsolattal is magyarázható, hogy Engel 1910-ben már 12 gazdasági társaság vezetőségében, közülük öt közlekedési vállalat igazgatóságában apósával közösen szerepelt.⁵³

Megállapítható tehát, hogy a hozomány mértéke nem követte feltétlenül a feleség családjának gazdasági erejét és társadalmi hovatartozását. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a most nem vizsgált ajándékok, bútorzatok, egyéb felszerelések ugyancsak nagy értéket képviselhettek, ami segítette a házaspárt életvitelük, társadalmi rangjuk megalapozásában. Ide tartoztak azok az ingatlanok is, amelyeknek a jegyospárnak való ajándékozását külön pontban rögzítették, megjelölve azok értékét is a szerződésben.⁵⁴

⁴⁷ A kereskedő-bankár a bank megszűnését követően a pesti tőzsde ügynökeként tevékenykedett, és ha a házasság megkötése után is segítette lányát és vejét. Mindezt már Bécsből tette, az évtized végén ugyanis ott alapított üzletet. Kövér 1986: 48.

⁴⁸ BFL VII.185. 0574. Házassági szerződés (Iricz Adolf – Kohen Róza), 1877. április 7.

⁴⁹ BFL VII.184.a. 0532. Házassági szerződés (Oláh Dezső – Stiller Klára), 1898. március 26.

⁵⁰ Nagyobbik lánya, Margit Grósz Gyula gyermekorvossal kötött házasságot 1893-ban. BFL VII.184.a. 0778. Házassági szerződés (Grósz Gyula – Stiller Margit), 1893. május 31.

⁵¹ BFL VII.184.a. 0462. Házassági szerződés (Hirschfeld Antal – Friedmann Erzsébet), 1899. március 16. Friedmann Bernátról: *Magyar Zsidó Lexikon* 1929: 295.

⁵² Mezei Sándor gazdasági kapcsolataival foglalkozott Papp 2020.

⁵³ Vö. *Magyar Compass* 1910.

⁵⁴ Jelentősebb értéket képviselt például Krausz Ilona 1897-es hozománya, aki a Gonda Dezsővel kötött házasságába, kereskedő édesapja révén, 25 000 forint készpénz mellett három, összesen 75 000 forint-ra becsült lakóingatlant is vitt. Az adatbázisban szereplő átlagtól messze kiemelkedő közös vagyonra tett szert 1906-ban Barabás Elemér is, Földiák Ibolyával kötött házasságát köve-

Alacsony számú előfordulásuk miatt statisztikai kimutatásra alkalmatlan, de témánk szempontjából elemi információt tartalmaztak azok a házassági szerződések, amelyek megemlékeztek a hozomány és a kelengye összegén túl a férj aktuális vagyoni helyzetéről is. A kilenc előforduló eset közül öt házasságban a férj hasonló összegű vagyon felett rendelkezett, mint amit a hozomány értékeként feltüntettek. Több olyan házasságkötést említhetünk ugyanakkor, ahol a férj jóval kisebb vagyont mondhatott magáénak. Bleyer Vilmos 1890-ben házassági szerződése szerint 5000 ft-os vagyonnal rendelkezett, feleségének hozománya pedig 20 000 ft-ot tett ki.⁵⁵ Még nagyobb volt a különbség Sente Lajos 1908-as házasságkötésekor: a kiskorú feleség 60 000 K-val egészítette ki a kezdő ügyvéd 10 000 K-s vagyonát.⁵⁶

Két további szerződés, Schoenberg Ferenc és Holló Jenő nem számszerűsítette a házasuló ügyvédek vagyoni helyzetét, így csak hozzávetőleges képet alkothatunk róluk. Schoenberg esetében ez már csak azért is sajnálatos, mert a „vállalkozó” családba beházasodva ő kapta 1893-ban a – vizsgált minta szerint – legnagyobb hozományt, 250 000 ft-ot. Az viszont kiderül, hogy a férj tulajdona ekkor ingatlanok után járó jutalékokból és „az édes anyjával és fivéreivel ez idő szerint osztatlan közösségben bírt ingó vagyomból” állt.⁵⁷ Bár nem tudható, hogy mekkora értéket képviseltek az ingóságok és jutalékok, az kijelenthető, hogy az ügyvédnek anyagi szempontból sikeresebb házasságot sikerült kötnie nemcsak a kutatásban szereplő többi fővárosi ügyvédnél, hanem még fivéreinél is.⁵⁸

A Schoenberg családhoz képest jóval szerényebb összegek szerepeltek Holló Jenő 1911-es házassági szerződésében. Felesége 24 000 K értékű hozományt vitt a házasságba, míg az ügyvéd „eddigyi vagyonát ügyvédi irodájának bútorzata és berendezése, nemkülönbben a konyhaberendezés, valamint a hivatásának folytatásából ez idő szerint hátralékban levő munkadíj- és költségkövetelése” tették ki.⁵⁹

A kisebb-nagyobb értékű hozományok, és az ezekből kiolvasható közép-osztályi, ritkább esetben nagypolgári életnívón élő ügyvédek mellett ugyanakkor akadtak olyanok is, akik házasságkötésük pillanatában az anyagi csőd szélén

tően ugyanis egy 160 000 K-ra taksált, összesen 12 000 K adóssággal megterhelt ingatlant vehetett birtokba a 40 000 K összegű készpénzhozomány mellett. (BFL VII.173.a. 3359. Házassági szerződés [Gonda Dezső – Krausz Ilona], 1892. szeptember 12; uo. 0344. Házassági és ajándékozási szerződés [Barabás Elemér – Földiák Ibolya], 1906. február 3.)

⁵⁵ BFL VII.211.a. 0699. Házassági szerződés (Bleyer Vilmos – Deutsch Jolán), 1890. augusztus 23.

⁵⁶ BFL VII.184.a. 0410. Házassági szerződés (Sente Lajos – Bárkány Margit), 1908. március 24.

⁵⁷ BFL VII.184.a. 0346. Házassági szerződés (Schoenberg Ferenc – Deutsch Adrinne), 1893. március 6.

⁵⁸ Bátyja, az orvosként praktizáló Kálmán 1890-ben például nem kapott hozományként készpénztökét, mivel felesége a házasságba ingóságait és nevére írt ingatlanokat vitt, fel nem becsült értékben. Kevesebb hozományra volt kilátása a szintén 1893-ban nősülő másik fivérnek, a bankár-igazgató Pálnak is, akinek vagyonát 130 000 ft-ban, feleségének jegyajándékát pedig 150 000 ft-ban határozták meg. (BFL VII.184.a. 1293. Házassági szerződés [Schoenberg Kálmán – Grünhut Malvina], 1890. november 1; uo. 0616. Házassági szerződés [Schoenberg Pál – Freund Irén], 1893. április 27.)

⁵⁹ BFL VII.184.a. 0907. Házassági szerződés (Holló Jenő – Berényi Erzsébet), 1911. június 5.

áltak. Győrffy Gyula 1876-ban vált fizetéseképtelenné, a szorult körülmények következtében semmilyen vagyonnal nem rendelkezett egy évvel későbbi házasulásakor. A házassági szerződés nem szólt hozományról, viszont az általánosnál részletesebben tudósított az ifjú házaspár életkörülményeiről. Eszerint a feleség bérelt ingatlanában éltek, melynek két helyiségét a férj rendezte be ügyvédi irodaként. Az ügyvéd évente fizetett bérleti díjat házastársának, kinek 1877-ben a lakás minden ingósága és bútorzata, valamint 2000 forint értékű készpénz kizárólagos tulajdonában állt.⁶⁰

A korabeli szakcikkekre, megállapításokra támaszkodó feltételezés, miszerint az ügyvédek vagyoni helyzetének alakulásában meghatározó volt a feleség által biztosított hozomány, a vizsgált minta alapján megerősítést nyert a házassági szerződésekben foglalt összegek elemzése révén. 1875-től az I. világháborúig tartó korszak elején az átlagában 50 000 K (25 000 forint), középtértékében pedig 20 000 K (10 000 forint) nagyságú jegyajándék biztos pontot jelentett az értelmiségi pályán előmenetelt felépíteni szándékozók számára. Az értékek ráadásul oda mutatnak, hogy a korszakban az egész fővárosi ügyvédi kar helyzetében visszafogott, de mindenképp pozitív változás állt be. Az egész adatbázis átlagát (56 000 K) és mediánját (40 000 K) tekintve ez nem volna kimutatható, a periódus szerinti részletezés azonban felhívta a figyelmet arra, hogy a hozományok összegének egy folyamatos és mérsékelt növekedése a teljes mintában megmutatkozott. Megfigyelhető egy szűk, nagypolgári nivón élő réteg, de a nehéz helyzetbe, csődbe került ügyvédek is kisebbséget képviseltek a házassági szerződések vizsgálata során. A hozományi összegek kutatása rávilágított ugyanakkor az ingatlanok jelentős szerepére is a fiatal házaspárok életében, hiszen a birtokolt ingatlanok egyszerre szolgálhattak lakóhelyül és – néhány helyiséget leválasztva – ügyvédi irodaként.

Hogy milyen tényezők és milyen mértékben játszottak szerepet a hozomány összegének megállapításában, még további kutatásokat igényel, hiszen az egyéni esetek bemutatásakor láthatóvá vált, hogy a feleség családjának társadalmi helyzetét nem feltétlenül követte szorosan a hozomány értéke. De ide tartozik a „házasulási kelendőség” tényezője is, melyről azonban a most alkalmazott források mélyen hallgatnak. Már a vizsgált minta ráirányította ugyanakkor a figyelmet a fővárosi ügyvédség összekapcsolódására az üzleti-vállalkozói szférával. Ez a társadalmi összefonódás követte a nemzetközi szakirodalomból már ismert tendenciát: az európai ügyvédség és gazdasági élet szereplőinek összefonódását. A kereskedő, bankár és vállalkozó családfők mellett ugyanakkor megfigyelhetők voltak a mintában azok az ügyvédek is, akik hozzájuk hasonlóan jelentős hozománnyal voltak képesek segíteni lányaik kiházását. Szembeötlő volt például Mezei Sándor és Engel Aurél pályaképe, akik érzékeltették a házasságon alapuló rokoni kapcsolatból eredő ügyvédi tevékenység és pozícióhalmozás esetét.

⁶⁰ BFL VII.174.a. 0337. Házassági szerződés (Győrffy Gyula – Mandula Ida), 1877. június 23.

INGATLANBIRTOKLÁS ÉS BEFEKTETÉSI SZOKÁSOK

A hozomány felhasználása – források híján – nem rekonstruálható, így felmerül a kérdés, milyen egyéb források felől közelíthetünk az ügyvédek vagyoni helyzetének vizsgálatához. A vagyonszerkezet egyik meghatározó eleméről, az ügyvédség ház- és földbirtokosi viszonyairól a 1900. évi népszámlálásnak köszönhetően tehetünk megállapításokat (3. táblázat).

3. táblázat

A magyarországi ügyvédek, bírók, orvosok és középiskolai tanárok házbirtoklása 1900-ban

Foglalkozások	Foglalkozást űzők száma	Házingatlan szerinti megoszlás (fő)			Házingatlan szerinti megoszlás (%)		
		Házbirtokos	Házházrészbirtokos	Házbirtok nélküli	Házbirtokos	Házházrészbirtokos	Házbirtok nélküli
Ügyvéd	4507	2060	69	2378	45,7	1,5	52,8
Bíró	2557	596	37	1924	23,3	1,4	75,3
Orvos	4807	1593	38	3176	33,1	0,8	66,1
Középisk. tanár	2749	487	16	2246	17,7	0,6	81,7

Forrás: Népszámlálás 1906: 168–171, 190–193, 232–235, 242–245.

A századfordulóra vonatkozóan ez alapján megállapítható, hogy majdnem minden második ügyvéd rendelkezett ház- vagy házházrészbirtokkal, míg a másik klasszikus szabadértelmiségi foglalkozás, az orvosok közül csak minden harmadikra volt igaz ugyanez. Szembetűnő emellett az is, hogy az ügyvédek között arányaiban kétszer annyian tulajdonoltak házingatlant, mint az ugyancsak jogi hivatáshoz sorolt bírói kar tagjai. A statisztika nem közölt arra vonatkozó adatokat, hogy ez milyen nagyságú, mekkora értékű ingatlant/ingatlanokat jelentett, így azok „komolysága” mellett nem foglалható ezúttal állás.⁶¹

Az országos arány a budapesti ügyvédekre viszont már nem érvényes. Az 1900-ban a fővárosban praktizáló 1069 fő közül 238 (29,6%) mondhatott magáénak házingatlant, míg további 27 fő házházrészbirtokot.⁶² A századfordulón a budapesti ügyvédek kétharmada tehát semmilyen házbirtokkal nem rendelkezett. Az idézett népszámlálás azonban nem tájékoztat arról, hogy milyen mértékű volt az ügyvédek ingatlanbérletése, illetve az ingatlanok mint bérlemények kiadása a korszakban.⁶³ Lényegében tehát vajmi keveset mondhatunk a fővárosi ügyvédek lakhatási körülményeiről a századfordulón, mint ahogy a budapesti ügyvédség birtokában álló ingatlanok nagyságának, értékének, illetve térbeli elhelyezkedésének megoszlása is további elemzést igényelne.⁶⁴ Az mindenesetre kijelenthető,

⁶¹ Vö. Kovács M. 2001: 44.

⁶² Népszámlálás 1906: 190–193.

⁶³ Márpedig a lakosság döntő hányada, még a polgári életnívón élők nagy része is bérleményben lakott ekkoriban. Vö. Faragó 1992b.

⁶⁴ A dualizmus kori, de a két világháború közötti Budapesten is a lakosság jelentős része kicsi, zsúfolt lakásokban élt. Faragó 1992a: 142.

hogy átlagban több ingatlan felett rendelkeztek tulajdonjoggal, mint a Budapesten közszolgálatot ellátó, szabadfoglalkozásúak és tisztviselők által alkotott több mint 40 000 fős társadalmi csoport.⁶⁵ Ez utóbbiak 6%-a tulajdonolt a századfordulón kisebb-nagyobb ingatlant, míg az ingatlanbirtoklás aránya a teljes lakosságban 14% volt. Az 1900. évi adatfelvétel szerint, amely összesen 17 473 ház- és házrészbirtokost tüntetett fel, a fővárosi háztartásfők 16,5%-a (a keresők 5,3%-a) volt háztulajdonos,⁶⁶ tehát a fővárosi ügyvédek e tekintetben is átlagon felüli értéket mutattak fel, hiszen minden negyedik kamaratag ház(rész)tulajdonosként szerepelt.

4. táblázat

A magyarországi ügyvédek, bírók, orvosok és középiskolai tanárok földbirtoklása 1900-ban

Foglalkozások	Földbirtok megoszlása (fő)			Földbirtok megoszlása (%)		
	1–100 kat. hold ⁶⁷	100 kat. hold felett	Földbirtok nélkül	1–100 kat. hold	100 kat. hold felett	Földbirtok nélkül
Ügyvéd	1182	405	2920	26,2	9,0	64,8
Bíró	382	159	2016	14,9	6,2	78,9
Orvos	765	110	3932	15,9	2,3	81,8
Középisk. tanár	312	11	2426	11,3	0,4	88,3

Forrás: Népszámlálás 1906: 168–171, 190–193, 232–235, 242–245.

A földbirtokok tulajdonlását tekintve (4. táblázat) ugyancsak kiemelkedő volt az ügyvédek helyzete: mind a bírói, mind az orvosi foglalkozás körében alacsonyabb volt a földbirtokosok aránya, míg a középiskolai tanárság itt is a negyedik helyre sorolódott. A 100 kataszter hold alatti parcellák és a jelentősebbnek mondható, pár százas vagy akár ezres nagyságú birtokok esetében is az ügyvédi csoport állt az élen, ám a századfordulón még így is csak minden harmadik ügyvédnek volt földbirtoka. A házbirtokoknál látotthoz hasonlóan az országos arányszámokhoz képest a budapesti ügyvédek a földtulajdonlásnál is kisebb tulajdonosi arányt mutattak fel. 1900-ban a fővárosi ügyvédek 85%-a egyáltalán nem rendelkezett földbirtokkal. A 100 holdnál nagyobb földek tulajdonosai pedig nem érték el a fővárosi kar 6%-át, míg a legjelentősebb, 1000 holdnál nagyobb birtokot tulajdonlók 40%-a fővárosban bejegyzett ügyvéd volt.

Az egyetlen rendelkezésre álló statisztika nyomán annyi látható, hogy az ügyvédek általában jobb vagyoni viszonyokat mutattak a ház- és földbirtoklás terén, mint az orvosok vagy a bírók, ám a budapesti ügyvédek a ház- és földingatlant tekintve kevésbé mutatkoztak tehetősnek, mint vidéki társaik. Ráadásul bármennyire szeretnénk is szólni a vagyoni differenciálódásról, a népszámlálás egyáltalán nem alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet a szegényebb vagyonú ügyvé-

⁶⁵ Népszámlálás 1907: 130.

⁶⁶ Faragó 1992b: 256–257.

⁶⁷ A könnyebb átláthatóság érdekében az egy kataszter hold alatti földbirtokosokat is e rovatban összesítettem.

dektől a módos, akár nagybirtokos ügyvédekig terjedő különbségekre. A jelenség megvizsgálásához mindenképp szükséges más jellegű források bevonása.

Tanulmányomban az árvaszéki iratok között fellelhető hagyatéki és gondnoksági források állaga alapján igyekszem megvilágítani a kérdést. Az árvaszéki anyagok nagy számban állnak a kutatók rendelkezésére, ráadásul változatosságukkal rendkívül színes perspektívát kínálnak.⁶⁸ Az árvaszéki források és a hagyatéki leltárak elemzése régóta foglalkoztatja a kutatókat.⁶⁹ Különösképp nagy hangsúlyt kapott az a kérdés, hogy mennyiben tekinthetők teljesnek ezek a leltárak.⁷⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy ha az örökhagyó más községekben is birtokolt ingatlant, annak leltárát nem kapcsolták az eredeti inventáriumhoz. Ez arra vezethető vissza, hogy bár törvényi szinten írták elő a hagyatéki leltározást, annak módját már nem részletezték, így külön helyi gyakorlatok alakulhattak ki erre vonatkozóan.⁷¹ A legnagyobb akadályt mégis az jelenti, hogy bizonyos leltárakat csak az elhalálozást követő pár évben felvételeztek, ami alatt számos ingóság akár gazdát is cserélhetett.

A dualizmus kori fővárosi árvaszéki iratok között 28 budapesti ügyvéd leltárát sikerült megtalálnom. A leltárakban először az aktívumot (készpénz, ingóságok, értékpapírok, betétkönyvek, követelések, ingatlanok), majd a passzívumot (tartozások, hitelek) tüntették fel (*5. táblázat*).

A táblázatban olvasható, a leltárakból kinyert információk az ügyvédi vagyonok rendkívül széles skáláját mutatják. A táblázatban szereplők közel egyharmada tartozott a szerényebb vagyonúak körébe (20 000 K/10 000 ft alatti tiszta hagyatékek). A tehető, jómódú ügyvédek kisebbik részét a 10–20 000-es vagyonnal, másik részét pedig a több 10 000-es tiszta hagyatékkal rendelkezők alkották. A nagy vagyonosok hatfős csoportja tovább is bontható: Szelényi Károly és Tavasz Antal, Pfeffer Ignác és Bródy Sámuel, illetve Virava József és Dalnoky Béla párosai jól elkülöníthetők egymástól. Amíg Szelényi és Tavasz 300 000 K-s vagyonnal szerepel a mintavételben, addig Pfeffer és Bródy az előbbieket tulajdonának másfél, illetve kétszeresével rendelkezik, és megint más, jóval meghatározóbb vagyoni potenciált mutatnak a milliomosok, Virava és Dalnoky esetei.

A vagyoni helyzetét tekintve rendkívül tagolt ügyvédi csoportban fontos szerepet töltött be a mobiltőke-tulajdon.⁷² A részvények, kötvények mindössze öt ügyvéd leltárából hiányoztak, másfelől nagy értékű készpénz is csak néhány eset-

⁶⁸ Tóth 1989b: 113–115.

⁶⁹ A forrástípus egyik legszisztematikusabb feldolgozása Benda Gyula nevéhez kötődik. A történész a paraszti inventáriumokat tárta fel Keszthely városra nézve: Benda 2008. Meglátása szerint az alsóbb néprétegek leltárjai egyáltalán nem tekinthetők teljesnek, csak illusztrációra alkalmasak (Benda 2006: 379–387).

⁷⁰ Tóth 1989b: 115; Güntner 2000: 280–284; Benda 2006: 385–387.

⁷¹ Kocsis 1988: 7.

⁷² Tóth Zoltán szerint a városi középrétegek döntő mértékben (80% felett) a századfordulón ilyen, mobilnak nevezhető tőkében tartották vagyonukat (Tóth 1982: 181; Tóth 1989a: 99). Az értékpapírokban, betétekben elhelyezett pénz természetesen nem csak a szabadfoglalkozásúakra volt jellemző. Hasonlóképp gazdálkodtak értekeikkel a kereskedő réteg tagjai is (Mayer 2000: 113–125).

5. táblázat

A vizsgált fővárosi ügyvédi hagyatéki leltárak vagyonszerkezete főbb tételek szerint

Ügyvédek (leltár keletkezési ideje szerint)	Aktív tőke ^a		Tartozások (K) ^b	Tiszta hagyaték (K)
	Mobil tőke (K)	Ingtalan (K)		
Várad J. (1873)	14 334	5 520	N. a.	19 426
Réczey I. (1874)	163 438	N. a.	48	162 292
Ghyczy Gy. (1876)	168 000	37 616	45 466	158 582
Várad Gy. (1877)	10 214	27 130	N. a.	33 456
Pollák S. (1878)	50 000	43 864	0 ^c	87 436
Francisci K. (1879)	8 240	1 400	N. a.	7 060
Répászky D. (1879)	2 208	N. a.	N. a.	708
Szilvassy L. (1879)	9 560	102 004	N. a.	107 258
Eberling G. (1882)	77 320	N. a.	1 956	69 060
Réső Ensel K. (1882)	8 950	35 056	13 096	20 408
Lovik A. (1883)	57 326	24 548	7 664	75 172
Mike A. (1883)	19 590	22 548	13 130	29 494
Melczér Zs. (1884)	1320	370	150	1 538
Pogonyi D. (1884)	2 584	160	0	2 632
Szóllósi B. (1884)	28 080	27 074	31 464	30 106
Szelényi K. (1885)	305 782	46 144	24 000	330 542
Réső Ensel J. (1887)	123 464	0	3 400	120 364
Pfeffer I. (1892)	34 518	500 832	150 482	457 832
Bródy S. (1898)	485 288	88 224	9 374	584 996
Tavaszy A. (1899)	56 018	402 102	127 506	338 384
Willoner V. (1899)	0	2 000	N. a.	- 2 858
Hazucha L. (1900) ^d	8 566	N. a.	N. a.	N. a.
Hirschler L. (1902)	20 000	135 024	166 932	-12 988
Nagy I. (1906)	220 926	49 948	142 082	120 248
Kán B. (1909) ^e	85 660	N. a.	4 254	81 034
Dalnoky B. (1912)	1 162 610	0	79 104	1 060 816
Szurbik G. (1912)	34 058	6 894	11 980	34 066
Virava J. (1914)	200 854	2 129 348	1 350 956	1 050 062

Forrás: BFL IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének (1874–1950) iratai.

- Az aktív tőke kategória alá soroltam minden olyan, a leltárban szereplő tételt, amely készpénz, betét-könyv, részvény, záloglevél vagy sorsjegy formájában állt tulajdonosának rendelkezésére. A különféle ingóságokat (ékszerek, ruházat, bútorok, egyéb felszerelések) a számítások nem tartalmazzák.
- Bár a leltárakban találkozhatunk a „szenvedő állapot” terminussal, ezen összegeket nem egy az egyben emeltem be táblázatomba. A tartozások rovat meghatározásakor ugyanis figyelmen kívül kellett hagynom olyan értékeket, amelyek a tulajdonos „önhibáján kívül” keletkeztek (ilyen volt például a temetési és orvosi költségek, a családtagok és rokonok gyászruhái, a gyászjelentések hirdetései). A tartozások így nem fedik le a leltárakban olvasható szenvedőségek összegeit. Az aktív tőke és az ingatlan, illetve a tartozások rovatok végösszege tehát táblázatunkban nem eredményezi a tiszta hagyatékot.
- A leltár tanúsága szerint semminemű adósság nem maradt fenn Pollák Sándor után. Már csak azért is nehezen hihető ez az állítás, mert a temetési költségeket, és ha voltak, az orvosi költségeket is az elhunyt számlájára volt szokás terhelni.
- Az innen következő összegek eredetileg is koronában szerepeltek. A táblázat egységességének érdekében minden korábbi tételt átváltottam forintról koronára.
- A leltárban a biztosítási kötvényeket nem sorolták a vagyonhoz, én ezen összegeket is hozzáadtam a tőkéhez és a tiszta hagyatékhoz.

ben fordult elő. Ez utóbbi talán kevesebb magyarázatot igényel, mindazonáltal feltűnő jellemzője a vizsgált ügyvédek vagyoni portfóliójának, hogy szinte egyáltalán nem tartalmaztak biztos kamatozású banki-takarékpénztári betéti megtakarításokat.

Az ügyvédek értékpapírjait két nagyobb csoportra osztottam, bár jövedelmezőségük és kibocsátásuk jóval többféle kategorizálásra is lehetőséget nyújt.⁷³ Meghatározó volt mind az előfordulás gyakorisága, mind a befektetett tőke nagysága szerint a részvények jelenléte. A 28 hagyatéki leltárban, ahol találkozhattunk valamilyen mértékű értékpapír-megtakarítással, minden esetben előkerültek kisebb-nagyobb értékű részvények. A második nagy kategóriába pedig azok a befektetések tartoztak, amelyek révén az ügyvédek különféle törlesztéses kölcsönök, illetve az államadósság finanszírozóiként léptek fel.⁷⁴ Az állam által felvett kölcsönök kötelezvényei, az állampapírok mellett gyakran fordultak elő a pénzüzetek által kibocsátott, magyarországi földbirtokokra és városi ingatlanokra bekebelezett jelzálogkölcsönök kötelezvényei, záloglevelek.⁷⁵ Fentiek mellett előszeretettel fektettek kisebb tőkét a vizsgált ügyvédek ún. nyereségekölcsönökbe is. Ezek olyan kölcsönkötelezvények voltak, ahol a tőke visszafizetése mellett esetleg kamatot, de minden esetben nyereseményeket is kisorsoltak a tulajdonosok között.⁷⁶

A 28 fős ügyvédi csoport a különféle értékpapírok birtoklása szerint sem mutat homogén, egységes képet. Jól elkülöníthetők a kimagaslóan nagy, tiszta hagyatékkal rendelkező alanyok, akik döntő hányadban részvényekben tartották befektetéseiket. Az élcsoportba tartozó Dalnoky Béla például legalább 207 000 K értékben tulajdonolt a Phöbus Villamos Vállalat Rt. által kibocsátott részvényeket, de a tényleges összeg akár még magasabb lehetett, mivel a feleség közszereményi címen birtokolt értékpapírjait nem írták össze a leltározás során. Dalnoky további 48 000 K összegben tartott belvárosi takarékpénztári részvényeket is.⁷⁷ Korántsem volt persze véletlen, hogy e két társaság részvényeivel rendelkezett, hiszen a Phöbus 1908-as alaptőke-emelését a Takarékpénztár segítségével sikerült megvalósítani, Dalnoky pedig a Takarékpénztár jogtanácsosa volt.⁷⁸ Így vállalati pozíciói nagyban segíthették, hogy az említett részvényekhez hozzájusson.⁷⁹

Érdekes módon Bródy Sámuel értékpapírjait kizárólag részvények alkották. A korabeli gazdasági évkönyvek alapján nem mutatható ki kapcsolat az ügyvéd és egyetlen gazdasági társaság között sem, így Bródy, Dalnokyval ellentétben, kisebb jelentőséget tulajdoníthatott a gazdasági tisztségek révén szerzhető befektetési értesüléseknek. A megtakarításait nagyobb hozamú értékpapírokban kamatoztató

⁷³ A tőzsdén jegyzett 19. század végi értékpapírokról: Félegyházy–Lendvai (szerk.) 1896.

⁷⁴ Az 1881-es magyar államkötvények jegyzőiről: Kövér 2003.

⁷⁵ Magyar kötvények 1932: 63–64.

⁷⁶ A sorsjáték Magyarországon 1943: 12–13.

⁷⁷ BFL IV.1411.b. 08855 – Dalnoky. Hagyatéki leltár, 1912. december 31.

⁷⁸ *Magyar Compass* 1894: 134.

⁷⁹ Az ügyvéd egyébként nemcsak részvénytulajdonosa lett a villamoshálózatok fejlesztésével foglalkozó vállalatnak, hanem jogi tanácsadója, később pedig igazgatósági tagja is. *Magyar Compass* 1912: 809.

ügyvéd összesen 32 különféle, kisebb-nagyobb gazdasági társaság részvényét tulajdonolta, ezek közül mindössze kettő (500 és 200 forint-os névértékben) értéktelenedett el az idők során. A legnagyobb értékben a Magyar Államvasutak részvényét (34 000 forint) jegyezte, de a korszak számos neves, meghatározó vállalatában (Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű, Ganz és Tsa Vasöntöde) volt tulajdonos.⁸⁰

A részvénytulajdonlás magas aránya a közepes vagyonú, de még az eladósodott, szegényebb ügyvédekre is jellemző volt. Tipikus halmazát alkották a vizsgált csoportnak azok az ügyvédek, akik megtakarításaik egy részét értékpapírban, de főleg záloglevelekben, nyereménykölcsonokban, állami kötelezvényekben kamatoztatták. Ghyczy Gyula, Lovik Adolf, Részó Ensel József vagy Tavasz Antal értékpapírjainak így csak 15–30%-át tették ki részvények. A gazdasági társaságokkal ugyanakkor közülük is többen kapcsolatban álltak: Ghyczy Gyula halála előtt a Magyar Országos Központi Takarékpénztár igazgatósági tagja volt, míg a Magyar Keleti Vasút vállalatnál jogtanácsosi állást töltött be.⁸¹ Bár a legnagyobb összegű befektetése záloglevélben feküdt, hagyatékának leltározása során az általa képviselt társaságok részvényei is előkerültek.

A leltárak elemzése lehetővé teszi az ügyvédek ingatlanbirtoklásának, ingatlanokhoz való viszonyulásának bemutatását is, hiszen feltételezhető, hogy e tekintetben szintén erősen differenciált volt a fővárosi ügyvédi kar. A korábbi kutatások nyomán a polgárság körében megkülönböztethetünk tárgyi, rövid, közép- és hosszú távú vagyonfelhalmozást.⁸² A tárgyi felhalmozásról a bútorok, ékszerek, ruházat magas értékei tanúskodnának, míg a rövid távú a készpénz, kereskedők esetében az áruraktár dominanciáját jelentené, ám mivel szereplőink körében ezen tételek elenyészőnek mondhatók a befektetésekhez és ingatlanokhoz képest, érdekesebb a közép- és hosszú távú felhalmozás szemüvegén keresztül vizsgálni a vagyonosságot.

A középtávú vagyonfelhalmozás címszó alatt egyesítettem azokat, akiknél az ingatlan értéke nem érte el a tőke 50%-át. Az így kialakított, legnépesebb csoportosuláshoz tartozik Szelényi (15%),⁸³ Francisci (17%), Bródy (18%), Szirbik (20%), Ghyczy (22%), Nagy (23%), Váradi János (39%), Lovik (42%). Ide tartozik az a hét ügyvéd is, akik a rendelkezésre álló adatok szerint nem birtokoltak ingatlant.⁸⁴ A közép- és a hosszú távú felhalmozás között mozgott közvetlenül a halála előtt, de az utóbbi felé haladt Pollák, Mike és Szöllősi – Szöllősi aktív tőkéje és ingatlanainak összege ráadásul közel azonos értéket képviselt.

⁸⁰ BFL IV.1411.b. 01472 – Bródy. Hagyatéki leltár, 1898. április 21.

⁸¹ *Leonhardt Compass* 1873: 759; *Magyar Compass* 1874: 123.

⁸² Tóth 1989a: 95–98.

⁸³ Zárójelben az ingatlan mértéke az aktív tőkéhez képest.

⁸⁴ A források – bár gyanúra okot adható módon – Dálnoky és Részó József esetében egyértelműen arról írnak, hogy nem volt ingatlanuk. Réczey, Kán és Eberling rovatai nem teljesek ugyan, a tiszta hagyaték és a tartozások, illetve az aktívum egymás mellé állítása arra enged következtetni, hogy nem volt a nevükön ház- és/vagy telekingatlan, legalábbis nagyobb értékű semmi esetre sem. Az egyéb jellegű iratok feldolgozása is erre enged következtetni.

Az ingatlantulajdonlás, vagyis a hosszú távú vagyonfelhalmozás felől közelítve kirajzolódott azoknak a köre, akik bár rendelkeztek különféle nagyságú aktív tőkével, vagyonuk nagyobb részét az ingatlanuk tette ki. De még ez a csoport is tovább bontható, hiszen a pár tízezer forint/koronára taksált fővárosi ingatlanokkal rendelkező Váradi György és Réső Ensel Kálmán mellett ide sorolhatók a több százezer forintot képviselő ingatlanok tulajdonosai (Tavaszy Antal vagy Pfeffer Ignác) is. Az ingatlanok becsült érték szerinti csoportosítását kiegészíthetjük jellegük vizsgálatával. Bár a korábbi kutatások felhívták a figyelmet arra, hogy vidéken az ingatlan gyakran földteleknek és szőlőparcellának felelt meg,⁸⁵ a statisztikai adatok mellett a hagyatéki leltárakban is nyoma maradt a fővárosi ügyvédek által jegyzett földbirtokoknak. A tiszta hagyatékot tekintve a középmezőnyhöz tartozó Szilvássy László például a dunántúli Farád község határában rendelkezett több száz holdas birtokkal, Tavasz Antal pedig a nagybirtokosok körét erősítette közel 5000 holdas, Pest és Arad megyei birtokkomplexumával.

Az 1900-as népszámlálás elemzésekor megfigyelhető volt, hogy a házingatlant birtokló budapesti ügyvédek száma az országos átlag alatt maradt, ám a forrás nem szólt az ingatlanok értékéről vagy nagyságáról. A hagyatéki leltár alapján viszont kimutatható, hogy volt egy módos vezető réteg a 28 fős mintában. Tavasz nevén szerepelt egy pesti házingatlan 15 000 ft összegben, de volt nyaralója a Gellért-hegyen, illetve a IX. kerületi Knézits utcában kétemeletes, alapincézett lakóingatlant emeltetett. Emellett már említettük közel 5000 holdnyi földjét, vagyis Tavasz vagyonszerkezetében az ingatlan elsősorban földbirtokot jelentett, de a pesti házingatlanok így is a 200 000-es ingatlanvagyonra több mint negyedét tették ki. Virava József, téglagyárainak és a belőlük befolyó jövedelmeknek köszönhetően, rendkívüli vagyon felett rendelkezett, 1914-ben 14 ingatlant írtak össze a neve mellett: a haláleset-felvétel tanúsága szerint a Dob és Hársfa utca sarkán egy, míg a Szondy utcában két háromemeletes bérházat birtokolt, de volt ingatlana a Báthory utcában és a Ferenc körúton is, téglagyára pedig a X. kerületben, az Óhegy utcában működött. Nógrád megyében ugyanakkor további 1250 holdat mondhatott magáénak.⁸⁶

Kutatásai nyomán Mazsu János arra jutott, hogy a századforduló után az ügyvédek nagyon magas aránya rendelkezett saját házzal.⁸⁷ Az ingatlantulajdon azonban nemcsak a századforduló környékén, de már a szakma életében mérőföldkőnek számító 1874-es rendtartás⁸⁸ korában is szignifikáns lehetett. Erre utal-

⁸⁵ Vértesi 2002: 182; Szakál 2002: 136.

⁸⁶ BFL IV.1411.b. 29362 – Virava. Haláleset-felvétel, 1914. január 21; Vörös 1979: 123.

⁸⁷ Mazsu 1992: 155. Vértesi László Pécs városának ügyvédi társadalmát vizsgálva arra jutott, hogy 1899 és 1904 között az ügyvédek kb. 70%-ának volt saját tulajdonú ingatlana. „Húszan bérelt lakásban vagy házban éltek. 1899-ben 28 ügyvédnek volt több háza is, 11-nek pedig négy vagy annál is több ingatlana, szintén 11-nek csak egyetlen ház állt birtokában. Mindösszesen 93 házat tudhattak magukénak.” Vértesi 2002: 182.

⁸⁸ A magyarországi ügyvédek 1874-ben nyerték el rendtartásukat. Az 1874. év XXXIV. tc. felállította a kamararendszert, a fegyelmi jogkört gyakorló testületeket, előírta az ügyvédek jogait és kötelességeit. A rendtartás megalkotásának körülményeiről: Korsós né Delacasse 2012.

nak Ghyczy (1876), Váradi György (1877), Pollák (1878) és Szilvássy (1879) ügyvédek vagyontételei. Ghyczy Gyula 150 000-es hagyatékát, hasonlóan Váradi Györgyhez, egy több 10 000-es ingatlan is képviselte, míg Szilvássy pesti ingatlana és farádi földbirtoka több mint 50 000 frt-ra becsültetett a halálakor. Ezek alapján feltételezhető, hogy a fővárosi ügyvédek az ingatlanbirtoklás szempontjából már az 1870-es évektől jelentősebb mértékben differenciálódhattak.⁸⁹

* * *

Fenti elemzések alapján aligha tartható az az álláspont, hogy a fővárosi ügyvédség az évtizedek során elszegényedett, vagyona csökkent volna, mint ahogy kétséges a „nyilvánvalólag jómódúságról” is nyilatkozni. Mind a házassági szerződések, mind a hagyatéki leltárak feltárása ugyanis elsősorban a budapesti ügyvédség vagyoni mélyen tagolt jellegére világított rá, melynek egyik pólusán a szegényebb, legfeljebb 10 000 frt hozományra apelláló, ingatlannal nem vagy csak elvétve rendelkező, míg a másikon a módos, több százezer forintos hozományt kezelő, kiterjedt ingatlankomplexum felett rendelkező ügyvédek álltak. A fővárosi kar jellegadó csoportját azonban nem az előbbi szegények, hanem a tisztességes hozományra számító (10 000 frt felett), ritkábban földbirtokot, gyakrabban házbirtokot tulajdonló többség szolgáltatta. A vagyoni differenciálódás mellett ugyanakkor egy vagyoni helyzettől független tendencia is megfigyelhető volt az anyagilag széles spektrumot lefedő budapesti ügyvédségben: a 19. század utolsó harmadától kezdve jól kimutatható a fővárosi ügyvédek növekvő affinitása a modern befektetési formák (pl. magas arányú részvénytulajdonlás) iránt, mint ahogy meghatározó részük teaurálta tőkéjét passzívabb alakban (ingatlantulajdonlás).

Bár a forrásadottságok miatt csak a legnépesebb ügyvédi kamarával, annak anyagi strukturálódásával tudtam foglalkozni, minden bizonnyal hasonlóképp széles skálát fedett le a vidéki ügyvédség vagyoni potenciálja, ismerve az 1900. évi statisztikai adatfelvétel rovatait. Az ügyvédekkel kapcsolatban megválaszolandó kérdés a vagyonuk nagysága, s hogy ez mennyiben tért el más középosztályi rétegek helyzetétől. (Ennek felderítése sokféle forrást és még több befektetett energiát igényelne, hiszen az összehasonlítás miatt más foglalkozások vagyoni rétegződését is vizsgálni kellene.) Az mindenesetre a statisztikai forrásokból már most leszűrhető, hogy az ügyvédek általában jobb körülmények között tevékenykedtek, mint a fentebb említett bírói kar tagjai vagy az orvosi hivatást űzők. Kérdés azonban, hogy más jogi hivatásokhoz és szabadfoglalkozásokhoz képest milyen utakon tudtak különféle javakhoz hozzájutni, és ezen felgyülemlett javakat milyen módokon tudták hasznosítani. A hivatás kapitalizálódása, kommerciali-

⁸⁹ Az ingatlanbirtoklás két további forrástípus feltárását igényli: míg a ház- és laccímjegyzékek szisztematikus feldolgozása a fővárosi ügyvédek házingatlanainak megoszlásáról nyújtana képet, addig a különböző minőségű gazdasági címtárak, „gazdálkodó” címtárak együttes kezelése földbirtokaik kiterjedtségéről szolgáltatna – a bemutatott statisztikáknál pontosabb – információkat. (Vö. Eddie 1996: 21–28.)

zálódása és a rokoni-családi kapcsolatok alakulása ugyanis megteremtette annak lehetőségét, hogy a fővárosi ügyvédség egy jelentékeny része, mely érintve volt az ingatlantranzakciókban és kereskedelmi-vállalati ügyletekben, első kézből nyersen értesülést jól jövedelmező befektetésekről, újonnan kibocsátott részvényekről, eladásra szánt ingatlanokról. Az ügyvédi professzió több ponton összekapcsolódott – más államok jogászi rétegeihez hasonlóan – az üzleti-vállalkozói szférával, aminek eredményeképp jelentős lendületet vett a hivatáson belüli vagyoni – és nem mellesleg szakmai – differenciálódás.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai, 1874–1950.

- 01472/1887. Bródy Sámuel.
- 08855/1917. Dalnoky Béla.
- 02370/1881. Eberling Gusztáv.
- 02628/1878. Francisci Kázmér.
- 01214/1876. Ghyczy Gyula.
- 16940/1905. Hazucha Lajos.
- 00958/1902. Hirschler Leó.
- 01948/1918. Kán Béla.
- 01886/1883. Lovik Adolf.
- 01763/1882. Mike Alajos.
- 05332/1919. Nagy Ignác.
- 00210/1888. Pfeffer Ignác, Melczer Zsigmond.
- 01314/1882. Pogonyi Dénes.
- 00664/1874. Pollák Sándor.
- 04774/1877. Réczey Imre.
- 08667/1907. Répászky Dániel.
- 00933/1880. Réső Ensel József, Réső Ensel Kálmán.
- 01880/1885. Szelényi Károly.
- 05548/1882. Szilvássy László.
- 01199/1912. Szirbik Gábor.
- 01734/1883. Szöllősi Benő.
- 00031/1881. Tavaszy Antal.
- 01759/1875. Váradi György, Váradi János.
- 29362/1915. Virava József.
- 00192/1899. Willoner Vilmos.

VII.151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai, 1875–1918.

VII.153. Rónay Károly közjegyző iratai, 1898–1929.

VII.168. Görgei István közjegyző iratai, 1875–1911.

VII.173. Gászner Béla közjegyző iratai, 1875–1919.

VII.174. Gorove Antal közjegyző iratai, 1875–1881.

- VII.175. Steinbach István közjegyző iratai, 1875–1897.
 VII.176. Stamberger Ferenc közjegyző iratai, 1896, 1897.
 VII.184. Weinmann Fülöp közjegyző iratai, 1875–1912.
 VII.185. Weiser Károly közjegyző iratai, 1875–1895.
 VII.192. Rhorer Géza közjegyző iratai, 1896–1926.
 VII.193. Charmant Oszkár közjegyző iratai, 1900–1926.
 VII.200. Ökröss Bálint közjegyző iratai, 1875–1889.
 VII.201. Zarka Dénes közjegyző iratai, 1889–1896.
 VII.202. Kormos Béla közjegyző iratai, 1896–1902.
 VII.211. Mannheimer Ignác közjegyző iratai, 1879–1896.

- Leonhardt Compass* 1873: *Compass. Jahrbuch für Volkswirtschaft und Finanzwesen* 1873. (Hg. von Gustav Leonhardt.) Carl Fromme, Wien.
- Magyar Compass* 1874: *Magyar Compass. A magyar állami területen található pénz-, hitel-, biztosító-intézetek, segély-egyletek, iparos-részvény-társulatok, közlekedési és egyéb vállalatok a mult 1873. évi kimerítő mérlegek és tisztek kimutatása*. II. évfolyam. (Szerk. Mihók Sándor.) Budapest.
- Magyar Compass* 1894: *Magyar Compass – Pénzügyi Évkönyv*. I. kötet. XXII. évfolyam. (Szerk. Galánthai Nagy Sándor.) Budapest.
- Magyar Compass* 1910: *Mihók-féle Magyar Compass 1910/11. I–II. kötet*. XXXVIII. évfolyam. (Szerk. Galánthai Nagy Sándor.) Budapest.
- Magyar Compass* 1912: *Nagy Magyar Compass. (Azelőtt Mihók-féle) XL-ik jubileumi évfolyam*. II. rész. (Szerk. Galánthai Nagy Sándor.) Budapest.
- Magyar Életrajzi Lexikon* 1982: *Magyar Életrajzi Lexikon*. II. kötet: L–Z. (Főszerk. Kenyeres Ágnes.) Akadémiai, Budapest.
- Magyar Zsidó Lexikon* 1929: *Magyar Zsidó Lexikon*. (Szerk. Újvári Péter.) Budapest; Reprint, Gyomai Kner Nyomda Zrt.–Láng Kiadó, Gyoma–Budapest, 1989.
- Népszámlálás 1893: *A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. II. *A népesség foglalkozása*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam 2.) Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Népszámlálás 1905: *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása*. 4. *A népesség foglalkozása részletesen*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 9.) Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Népszámlálás 1906: *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása*. *Nyolczadik rész. Közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 16.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Népszámlálás 1907: *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása*. *Kilenczedik rész. A népesség ház- és földbirtokviszonyai*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 18.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Népszámlálás 1914: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 3. *A népesség foglalkozása és a vállalati statisztika*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 52.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Statisztikai évkönyv 1916: *A M. Kir. Kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Ügyvédi kamarai névsor 1876–1913: *A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora*. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A sorsjáték Magyarországon* 1943: *A sorsjáték Magyarországon*. „Hermes” Magyar Általános Váltóüzlet Részvénytársaság, Budapest.
- Balog Arnold 1903: *Az ügyvédség elleni támadások. Az ügyvédi munka díjazása. Két dolgozat*. Budapest.
- Benda Gyula 2006: Inventárium és paraszti gazdaság a 18–19. században. In: Bácskai Vera – Gyurgyák János – Kövér György (szerk.): *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 379–387.
- Benda Gyula 2008: *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban, Keszthely társadalma 1740–1849*. (Mikrotörténelem 3.) L’Harmattan–Zala Megyei Levéltár, Budapest–Zalaegerszeg.
- Buday Dezső 1916: *Magyarország honorácior osztályai. Szociografiai vázlat*. (Különnyomat a *Budapesti Szemle* számából.) Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.
- Eddie, Scott M. 1996: *Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*. (Ford. Halmos Károly, Halász Ferenc, Tóth Árpád.) Csokonai, Debrecen.
- Faragó Tamás 1992a: Lakások és háztartások Budapesten, 1850–1944. I. *Statisztikai Szemle* (70.) 2. 138–147.
- Faragó Tamás 1992b: Lakások és háztartások Budapesten, 1850–1944. II. *Statisztikai Szemle* (70.) 3. 256–269.
- F. Dózsa Katalin 1975: A menyasszonyi kelengye a városi rétegeknél 1867–1914 között. In: *Folia Historica 3. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve*. (Szerk. Szvitek Róbert József.) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 89–107.
- Félegyházy Ágost – Lendvay Sándor (szerk.) 1896: *Tőzsdei értékpapírok: a Budapesti Tőzsdén jegyzett értékpapírok ismertetése és magyarázata*. I. kötet. Budapest.
- Fischer Lajos 1871: *Tanulmány az ügyvédek szervezéséről. Felolvasta a kolozsvári ügyvéd-egylet 1871. január 14-én tartott rendes gyűlésében*. Pest–Kolozsvár.
- Güntner Péter 2000: A vagyon kutatásának nominális forrásai a századfordulón. *Aetas* (15.) 1–2. 276–289.
- Gyáni Gábor 1983: Hatalom kicsiben és nagyban. A patriarchalizmus történeti változatai. *Világosság* (24.) 7. 425–431.
- Gyáni Gábor 1995: *Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón*. (A város arcai.) Városháza, [Budapest].
- Hajós Béla Ödön 1895: A középszen női hozomány biztosításáról. *Jogtudományi Közlöny* (34.) 1895. augusztus 23. 270–271.
- Halmos Károly – Klement Judit 2006: Vagyon a dualizmus időszakában (1867–1920). *Valóság* (49.) 7. 66–77.
- Jacobson, Stephen: *Catalonia’s Advocates. Lawyers, Society, and Politics in Barcelona, 1759–1900*. University of North Carolina Press, Chapel Hill.

- Jancsó György 1887: A férj hozomány feletti rendelkezési jogának módja, határa és ennek biztosítékai. *Jogtudományi Közlöny* 1887. március 18. 85. és március 25. 91–92.
- Jarusch, Konrad Hugo 1990: *The Unfree Professions. German Lawyers, Teachers, and Engineers, 1900–1950*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- Kocka, Jürgen 1990: 'Bürgertum' and Professions in the Nineteenth Century: Two Alternative Approaches. In: Burrage, Michael C. – Torstendahl, Rolf (eds): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*. Sage, London–Newbury Park–New Delhi, 62–74.
- Kocsis Gyula 1988: *Hagyatéki leltárak: Cegléd, 1850–1900*. (Mezővárosi és falusi közösségek iratai. Inventáriumok 2.) (Ceglédi Füzetek 24.) Kossuth Múzeum, Cegléd.
- Korsósne Delacasse Krisztina 2012: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. (Institutiones Juris, Dialóg Campus szakkönyvek.) Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- Kovács M. Mária 2001: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon, [h. n.]
- Kövér György 1987: Egy kereskedő-bankár kapcsolatrendszere (Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai). In: Á. Varga László (szerk.): *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1. / Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15.) Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 321–329.
- Kövér György 2003: A „láthatatlan” aláíró. A 4%-os magyar államkötvény jegyzői 1881-ben. *Korall* (4.) 14. 54–78.
- Králik Lajos 1903: *A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar*. I–II. kötet. Franklin-Társulat, Budapest.
- Kun László 1895: *A magyar ügyvédség története. Politikai s társadalmi tekintetben, a legrégebb időktől maig, párhuzamban a bírósági szervezet fejlődésével*. Neuwald Illés Könyvnyomdája, Budapest.
- Láng Lajos 1881: *A társadalmi deficit. Függelékül nógrádi Szontagh Pál nyílt levele a szerzőhöz s a szerző arra vonatkozó válasza*. Kilián Frigyes M. K. Egyet. Könyvkereskedése, Budapest.
- Magyar kötvények 1932: *Magyar kötvények és záloglevelek*. Budapest.
- Mayer László 2000: Egy szombathelyi kereskedő – Stadler Károly – pénzbefektetései a századforduló tájékán. In: *Vas megyei levéltári füzetek 9. Előadások Vas megye történetéről III*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 113–125.
- Mazsu János 1980: A szellemi foglalkozásuk jövedelmi viszonyainak alakulása a dualizmus időszakában. In: Fehér András (szerk.): *Magyar Történeti Tanulmányok 13*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 5–55.
- Mazsu János 1992: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. In: Hanák Péter (összeáll.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 10.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 141–178.
- Papp Viktor 2019: Ügyvédek a mérlegen. Budapesti ügyvédek jövedelmi és vagyoni helyzete a 19. század második felében. In: Koloh Gábor – Papp Viktor – Tóth Áron (szerk.): *„Eloszta bőkezűen; és termő fa gyanánt”*. *Tanulmányok Kövér György születésnapjára*. Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatalkutatók Szövetsége, Nagyvárad, 71–91.

- Papp Viktor 2020: Gyenge kötésekkel a gazdaságban. A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózatelemzése (1890–1910). In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv. Hálózatok – Hierarchiák*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Hajnal István Alapítvány, Budapest, 287–322.
- Pásztor Mihály [1907]: *Az eladósodott Budapest*. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest.
- Perkin, Harold 2002 [1989]: *The Rise of Professional Society. England since 1880*. Routledge, London–New York.
- Sarusi Kiss Béla 1998: Közjegyzői iratok, családtörténet a levéltáros szemszögéből. In: Hajdú Ákos – Ösz Ferenc (szerk.): *Pest-Buda egyesítésének 125. évfordulója, 1873–1998*. Magyar Történezhallgatók Egyesülete, Budapest, 51–56.
- Siegrist, Hannes 1996: *Advokat, Bürger und Staat. Sozialgeschichte der Rechtsanwälte in Deutschland, Italien und der Schweiz (18–20. Jh.)* 1. Halbband. (Ius Commune, Studien zur europäischen Rechtsgeschichte 80.) Klostermann, Frankfurt am Main.
- Sugarman, David 1993: Simple Images and Complex Realities. English Lawyers and Their Relationship to Business and Politics, 1750–1950. *Law and History Review* (11.) 2. 257–301.
- Szakál Gyula 2002: *Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás*. (A múlt ösvényén.) L'Harmattan, Budapest.
- [Sz.n.] 1894: Külföldi judicatura. *A Jog* (36.) 1894. szeptember 9. 254.
- Szende Pál 1912: A magyar ügyvédség válsága. *Husadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle* XXV. kötet. (13.) 1. 29–43, 194–206.
- Szöcsné Gazda Enikő 2015: *A háromszéki hozomány a 19. században*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Tóth Zoltán 1982: Polgárosodás és hagyományörzés a századfordulói Szekszárd anyagi életviszonyaiban. *Ethnographia* (93.) 2. 177–231.
- Tóth Zoltán 1989a: *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban*. Akadémiai, Budapest.
- Tóth Zoltán 1989b: A dualizmus kori árvaszéki-hagyatéki iratokról. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatásmódszertan*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) Békés Megyei Levéltár, Gyula, 113–118.
- Vértesi Lázár 2002: Ügyvédek Pécs társadalmában a 19–20. század fordulóján. In: Varga Lajos – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Előadások Pécs történetéből '98, Előadások Pécs történetéből '99 és az Előadások Pécs történetéből 2000 című konferenciák válogatott előadásai*. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 167–194.
- Vörös Károly 1966: Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában I.) In: Tarjáni Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából. XVII*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 145–194.
- Vörös Károly 1975: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. *Valóság* (18.) 10. 1–20.
- Vörös Károly 1979: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai, Budapest.